TAIDATKOS SOLOTELLA SUOMEN KIELEN?

INSTRUKTIIVIN KÄYTTÖÄ VANHASSA KIRJASUOMESSA

Suomen kielen yksikön genetiivi (ja genetiivin näköinen akkusatiivi) sekä yksikön instruktiivi eivät poikkea toisistaan ilmiasultaan, joten vain konteksti osoittaa sijakategorian. Konneksiossa *suomen kielen* jälkimmäinen komponentti katsotaan ilman muuta joko genetiiviksi tai akkusatiiviksi (*suomen **kielen** taito, opettelin suomen **kielen***), eikä *kielen*-esiintymää juuri voikaan nykykielessä tulkita instruktiiviksi. Sitä vastoin vanhassa kirjasuomessa moni esiintymä on nimenomaan instruktiivi: » – – joka *suomen kielen* taittaisin kutzua Wirta-hewoisexi» (Frosterus 1791: 47).

Agricolan aapisen esipuheruno alkaa seuraavasti:

> »Oppe nyt wanha, ia noori,
> joilla ombi Sydhen toori.
> Jumalan keskyt, ia mielen,
> iotca taidhat *Somen kielen*.»

Kaisa Häkkinen esittää teoksessaan Agricolasta nykyaikaan (1994: 210) Agricolan sanaliiton *Somen kielen* näytteenä instruktiivin käytöstä. Osmo Ikola on Häkkisen teoksen arvostelussaan (1994: 135) puuttunut *kielen*-muodon tulkintaan: »Mitään varauksia esittämättä tekijä pitää otteen viimeistä sanaa *kielen* instruktiivina – –. Oman käsitykseni mukaan se on akkusatiivi.» Käsitystään Ikola perustelee sillä, että instruktiivi on ensinnäkin outo transitiivisen *taitaa*-verbin yhteydessä ja että Agricola muutenkin viljelee nykykäytännön vastaisia akkusatiiviobjekteja (siis vaikkapa *taitaa suomen **kielen*** pro *suomen **kieltä***).

Martti Rapola (1967: 47–48) on modernistanut Agricolan aapisen alkusäkeet seuraavasti: »Oppikaa vanhat ja nuoret, jotka taidatte suomen kieltä ja joilla on terve, altis [tuore] sydän, Jumalan käskyt ja mieli.» Rapola tulkitsee niin muodoin *kielen*-asun Ikolan tavoin akkusatiiviksi. Toisaalta Rapola on samassa teoksessa modernistanut myös otteen Psalttarin esipuherunosta — ja täydentänyt samalla puuttuvia verbinmuotoja. Tässä näyte, jossa Rapolan täydennykset (mts. 42, 44) on sijoitettu hakasulkeisiin: »Kun ensin on [saatu, olemassa] Abckirja, [ja] siitä [olet saanut] uskonopin alkeet, ja [olet saanut] Rukouskirjasi sangen hywän, monia asioita täynnänsä [olevan] ja syvän. Sen jälkeen [sait] sen Uuden Testamentin Herran armosta läpitse prändin – –.»

Jos myös mainitut Agricolan aapisen säkeet täydentää lisäämällä *taitaa*-verbin määritteeksi infinitiivin, *kielen*-muodon voi tulkita instruktiiviksi: »Oppikaa nyt – – Jumalan käskyt ja mieli, jotka [te] voitte [lukea] suomen kielellä». Instruktiivitulkinnassa relatiivipronominin korrelaattina on *Jumalan keskyt, ia mielen* eikä *wanha, ia noori*, kuten akkusatiivitulkinnassa. Olen itse vanhan kirjasuomen lukemistoni selityksissä lähes vuosikymmen sitten (1989a: 6) katsonut, että kyseessä on instruktiivi; käsitykseni perustui lähinnä siihen, että *kielen, kielin* -tyyppisiä instruktiiveja oli vanhoissa teksteissä melko runsaasti. Katsauksessani 1500- ja 1600-luvun äänne- ja muoto-oppiin (1989b: 60) totesin, että *suomeksi, suomen kielellä* -tyyppisten ilmausten vastineena on vanhassa kirjasuomessa usein instruktiivi, *kielen* tai *kielin*. Samassa yhteydessä olen esittänyt näytteitä 1600-luvun saarnoista: Ikalensis 1659 » – – kirioitit he – – Latinan, Graecaan, ja Hebraen *kielen*; JEsus Nazarenus»; Flachsenius 1680 » – – sai suuren halun – – lueskella Oppenuiten Miesten kirjoituxia Ruotzin ▷

kielin»; Procopaeus 1690 » – – kirjottain monda – – Kirja Graecan, Latinan, Ruotzin ja *Suomenkielin*».

Instruktiivin käyttö esitetynlaisessa kontekstissa jatkuu 1700-luvun kirjoituksissa: Almanacka 1762 » – – cutzutan *ruotzin kielin* Tång»; Lizelius 1775 esip. » – – asetti Kuninkallinen Majesteti – – Arpawedon, joka kutzutan *Ruotzin kielin* Nummer-Lotteri»; Chydenius 1788 »[on antanut ulos katekismuksen] sekä *Ruotsin* että *Suomen kielin*»; Gananderin sanakirja 1787 *solotella suomen kjelen* 'tala redigt finskan', *selittäisin suomin* [Sic!] *kielin* 'jag skulle tolka på finska' (sivukäsialalla lisätty: *suomen kielen* idem);[1] *kjelin kullin kuihuttelen* 'med söt tunga begär'; *myötä kjelin puhuu* 'smickrande'. Instruktiivimuotojen ohella käytetään muita sijoja, esim. *Suomen Kielellä* (Lizelius 1775 esip.), *äitins kielesä* 'äidinkielellään' (Almanacka 1744) ja Gananderin sanakirjan ilmaukset *meidän kielellä* 'på vårt språk', *saxan kjelellä* 'på tyska', *linnun kielellä*, *puhu suomea* l. *suomexi* 'tala på finska', *latinaxi se nijn kuuluu* 'det lyder så på latin'. Aivan kuten nykyäänkin käytössä ovat ilmaukset *suomen kielellä* ja *suomeksi* sekä lisäksi nykykielestä poikkeavat instruktiivi-ilmaukset.

Ikola arveli kritiikissään (1994: 135), että Häkkisen instruktiiviksi tulkitsema *kielen* oli outo nimenomaan *taitaa*-verbin yhteydessä. Näin onkin, ellei Agricolan säettä täydennä edellä esittämälläni tavalla niin, että siihen tulee instruktiivimääritteen (adverbiaalin) luontevasti salliva pääverbi (esim. *lukea*). Toisaalta kyseinen tulkinta on vain toinen kahdesta vaihtoehdosta; yhtä hyvin *kielen*-muodon voi katsoa akkusatiiviksi Ikolan ja Rapolan tavoin. Olen itsekin vähitellen päätynyt akkusatiivitulkintaan, kun olen jatkanut vanhan kirjakielen tutkimista ja tutustunut tarkemmin *taitaa*-verbin konteksteihin. Luonnollisesti tätä verbiä käytetään ennen kaikkea modaalisena apuverbinä verbiketjussa, mutta se on vanhassa kirjakielessä luonteva myös nominiobjektin yhteydessä. Kävin läpi Gananderin sanakirjasta (1787) satakunta *taitaa*-esiintymää; näistä viidessä verbiin liittyi nominiobjekti, muissa infinitiivi.[2] Nominiobjekteja: *taidatkos* ***latinata****?* 'kan du latin', *taitaa oikian* ***nuotin*** 'håller rätt melodi', *ej se taida* ***suomea*** 'kan ej finska', *ej se wielä taida* ***aapista*** 'kan ej än en gång abc-boken'.

Mikään ei siis estä pitämästä Agricolan säkeen *kielen*-muotoa akkusatiivina. Entäpä Gananderin sanakirjan esimerkki *solotella suomen* ***kjelen*** (vrt. myös alaviitteeseen 1)? Onko siinäkin akkusatiivi (x osaa puhua 'selvän suomen') vai ehkä instruktiivi (x osaa puhua 'selvällä suomen kielellä' tai 'suomeksi')? Näyttää siltä, että Ganander on instruktiivitapauksissa suosinut monikkoa (*kjelin*), ja sanakirjassa esitetty rinnakkaisilmaus *suomen kielen* on käsikirjoitukseen sivukäsialalla tehty lisäys (sivukäsialoista ks. sanakirjan esipuhe s. X). Jos Gananderin ruotsinnoksiin voisi luottaa, olisi myös käännöksen määräinen muoto *finskan* ('tala redigt finskan') vihjeenä

---

[1] Osmo Hormia (1961) on jäljittänyt näiden Gananderin esimerkkien alkuperän. Edellinen löytyy SKS:n kansanrunousarkistossa olevasta käsin kopioidusta runosta, jota Hormia (mts. 145, 422) arvelee »kansanmiehen tekemäksi»: *Wielä taitaisi tawalla – – Solotella suomen kielen*. Jälkimmäisen lähde on Hormian mukaan (mts. 141, 402) Matthias Remeksen »Yxi wähä walitus-wirsi» (1757): *Selittäisin Suomen kielin Wähäisen Walitus Laulun*.

[2] Modaaliverbillä *taitaa* on jo Gananderin sanakirjassa vaihdellen dynaaminen, deonttinen tai episteeminen merkitys: *en taitanut nähdä* 'förmådde ej se' (dynaaminen, ts. 'en kyennyt'), *en minä taida antaa ajnikkiani* 'inte kan jag ge mitt endaste' (deonttinen), *ei taida pijsata* 'det lär ej spisa', *taitaa nijn olla* 'det kan så vara' (episteeminen). Nykylukija tulkitsisi seuraavan näytteen *taitaa*-verbin episteemiseksi, mutta sanakirjassa sillä on dynaaminen ('pystymisen') merkitys: *kyllä se taitaa valehdella* 'nog kan han ljuga'.

mahdollisesta akkusatiivitulkinnasta. Sanakirjan ruotsinnoksiin on kuitenkin kokemukseni perusteella suhtauduttava varauksellisesti, joten kyseisen ruotsalaisasun määräisyyttä ei voi ottaa tulkinnan kriteeriksi. En pysty aukottomasti osoittamaan, »solotteliko» Gananderin siteeraama rahvaanrunoilija »suomen kielen» vai »suomen kielellä».

Agricolan aapisen esipuherunossa esiintyvän sanaliiton *Somen kielen* tulkinnassa ei siinäkään ole yhtä ainoata ehdottoman varmaa vaihtoehtoa, joko akkusatiivia tai instruktiivia. Kaisa Häkkinen olisi kirjakielen historian yleisesityksessään (1994) voinut mainita vaihtoehtoisesta tulkinnasta tai sitten valita osuvamman näytteen valaisemaan instruktiivin käyttöä. Akkusatiivitulkinnan mahdollisuutta ei olisi ollut esimerkiksi Agricolan lauseessa »Euangelium – – tydhe *Somenkielen*, quin – – Hyue Wsisanoma» (ts. evankeliumi merkitsee suomen kielellä ~ suomeksi hyvää uutista). ■

PIRKKO FORSMAN SVENSSON
Kielikeskus, PL 4 (Fabianink. 26), 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti:
pirkko.forsman-svensson@helsinki.fi

LÄHTEET

AGRICOLA, MIKAEL = Mikael Agricolan teokset I–III. Näköispainos. WSOY, Porvoo 1931.

Almanakat 1744, 1762. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.

CHYDENIUS, JACOB 1788: Yhden Ewangeliumin Opettajan Kerskaus. Haukiputaan kappalaisen Erik Frosteruksen ruumissaarna. Wasa.

FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1989a: Vanhinta kirjasuomea 2. Katsaus vanhan kirjasuomen ortografiaan ja tekstikommentaari. Käsikirjoite. Umeå universitet, Umeå.

—— 1989b: Vanhinta kirjasuomea 3. 1500- ja 1600-luvun äänne- ja muoto-oppia. Käsikirjoite. Umeå universitet, Umeå.

FLACHSENIUS, JACOBUS 1680: Yhden oikian Christityn Hengellinen Hahmo ja Muoto. Uskelan kirkkoherran vaimon Catharina Haaksin ruumissaarna. Turusa.

FROSTERUS, JUHANA 1791: Hyödyllinen Huwitus Luomisen Töistä. Turusa.

GANANDER, CHRISTFRID 1787: Nytt Finskt Lexicon. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. SKS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1997.

HORMIA, OSMO 1961: Gananderin sanakirjan lähteet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 271. SKS, Helsinki.

HÄKKINEN, KAISA 1994: Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. WSOY, Helsinki.

IKALENSIS, ABRAHAM 1659: Jesuxen Christuxen Meidän ainoan wälimiehem, Kärsimisen Historia. Aboae.

IKOLA, OSMO 1994: Kokonaisesitys kirjasuomen historiasta. – Sananjalka 36 s. 130–140.

LIZELIUS, ANTTI 1775–1776: Suomenkieliset Tieto-Sanomat. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1994.

NUUTINEN, LIISA (toim.) 1997: Christfrid Gananderin Nytt Finskt Lexicon. Hakemisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 688, Koti- ▷

maisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. SKS, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

PROCOPAEUS, CHRISTIANUS 1690: Uscollinen ja hywä Jumalan Huonen Haldia. Piispa Gezelius vanhemman ruumissaarna. Turusa.

RAPOLA, MARTTI 1967: Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana. Tietolipas 49. SKS, Helsinki.

REMES, MATTHIAS 1757: Yxi wähä walituswirsi – – kirkoherran Idensalmen ja Pielaweden seuracunnisa Mag. Henric Helsingiuksen päätetystä – – waelluxesta – –. Turusa.